

ТВОРЧИСТЬ ОЛЕСЯ ЖОЛДАКА: ПАРОДІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена розгляду пародійної спадщини Олесь Жолдака. Головна увага зосереджена на визначенні ідейно-тематичного обсягу літературних пародій письменника, об'єктів пародіювання та своєрідності художніх засобів.

Ключові слова: пародія, об'єкт пародіювання, комізм, гіпербола.

Анотация. Статья посвящена рассмотрению пародийного наследства Олесь Жолдака. Главное внимание сосредоточено на определении идейно-тематического объема литературных пародий писателя, объектов пародирования и своеобразия художественных средств.

Ключевые слова: пародия, объект пародирования, комизм, гипербола.

Summary. The article is devoted consideration of Oles Zholdak parodies. Main attention is concentrated on determination ideological thematic to the volume of literary parodies, objects of parodying and artistic facilities' originality.

Key words: parody, object of parodying, the comic element, hyperbola.

Жолдак Олесь (Олексій) – український письменник, перекладач, сценарист, лауреат літературної премії імені Остапа Вишні. Працював у редакціях періодичних видань «Червоне Запоріжжя», «Радянська Україна», «Літературна Україна», у видавництві «Держлітвидав», був завідувачем відділу фейлетонів у журналі «Перець». Починав свій творчий шлях як поет. Та коли після ліричних віршів О.Жолдак почав друкувати під псевдонімом Аполлон Вершок літературні пародії, їх помітив Остап Вишня. Він підтримав початківця, порадив відмовитися від псевдоніма й активніше працювати в жанрі гумору та сатири. Відтоді на сторінках газет і журналів усе частіше з'являються усмішки, віршовані гуморески, фейлетони, а також літературні пародії О.Жолдака. Популярними стали його книги «Відколювання номерів» (1960), «Вибрики Пегаса» (1968), «Маститі мастаки» (1983), «Щоб не журився колос» (1995) та ін. Проте в українському літературознавстві на сьогодні так і немає ґрунтовної розвідки про пародійний доробок О.Жолдака, що й зумовило вибір нами об'єкта дослідження. Проаналізувавши пародійну творчість письменника, спробуємо хоча б частково заповнити прогалину, що виникла у вітчизняному літературознавстві.

Особливістю пародійної творчості О.Жолдака є циклізація – автор полюбляв об'єднувати свої пародії у цикли. Так, цікавим є пародійний цикл «Пушкініана» (підзаголовок «Літ.жарт») [1, с.161-165. – *Далі, посилаючись на це видання, сторінку зазначаємо в тексті*], у якому автор створив своєрідну жартівливу містифікацію, запропонувавши свої варіанти того, як би поети переклали строфу О.Пушкіна: «*Рум'яний критик мой, насмешник толстопузый, / Готовый век трунить над нашей томной музой, / Поди-ка ты сюда, присядь-ка ты со мной, / Попробуй, сладим ли с проклятою хандрой?*».

У цьому циклі О.Жолдак виявив свій хист перекладатися і відтворювати риси стилю сучасних йому письменників. Серед «перекладачів» О.Пушкіна: М.Бажан, І.Вирган, С.Голованівський, І.Драч, С.Зінчук, М.Зісман, В.Коротич, Д.Луценко,

А.Малишко, Т.Масенко, П.Мовчан, О.Новицький, Б.Олійник, С.Олійник, Л.Первомайський, М.Рильський, В.Сосюра, М.Терещенко, П.Тичина, М.Упеник, О.Ющенко.

Так пародист передає творчу манеру майстра сатиричного памфлету, дотепного гумориста С.Олійника: «*Пузатий критику, товаришу Бурмило, / Из настроєм, видать, у вас не важне діло. / Пора вам за хандру і за нещастя ваші / Усипати як слід березової каші!*» [с.163]. Тут передано прищипанню гумористові афористичність письма, його смак до жартівливого народного слова, використання просторічної лексики, русизмів з метою створення та поглиблення комічного ефекту. А такі, наприклад, енергійні, лексично тужаві, стилізовані під урочисту архаїку і, звичайно ж, просвітлені лукавим усміхом пародиста рядки приписуються М.Бажану: «*Дебелий критику, гульвіса і сновіда, / До музи цілий вік у тебе зненавида. / Громохко йди на спит, налиймо поставець, / Та й будемо хандрі зрікати рішенець*» [с. 161].

Пародійна містифікація, авторство якої приписується І.Драчу, звучить так: «*Судисвіте лихий із усмішкою злою, / Охочий жити вік з ліричного надою, / Не в змозі сам того підтвердити мені, / Чи перса у хандри пікасно-наливні!*» [с.164]. У цьому «перекладі» О.Жолдак ухопив прикметні риси письма поета: поліфонічність, ускладнену метафоричність та асоціативність. У щойно наведеному чотиривірші рядках відтворено і особливості поетичної мови І.Драча. Адже, як відомо, він є сміливим експериментатором у царині оригінальної оказіональної номінації та творенні неологем. Здебільшого його неологізми – це або відіменникові прикметники, утворені за типом дієприкметників від неіснуючих дієслів, як-от: «*просонцене*», «*кайдановані руки*», «*овогнене місто*», «*зачеремшений соловей*», або складні слова. У пародії ж створено не менш цікаві інновації – «*судисвіте*» та «*пікасно-наливні*».

У поезії І.Драча високі слова сусідять зі зниженими, завдяки чому примножують свою експресію та є причиною напруженості віршів митця. О.Жолдак теж спробував відтворити цю схиль-

ність І.Драча до використання контрастних смислів як на макро-, так і на макрорівнях: у чотиривірші два останні рядки немов протистоять двом попереднім – це макрорівень, а якщо подивитися на словосполучення «ліричного надю», то видається, що тут теж має місце контрастування семантики двох слів. У цьому й розкривається притаманний для І.Драча синкретизм художньої образності. Так, про високі поняття, які одвічно цінуються людьми, навіть оточені певним ореолом таємничості, він розповідає при певному стилістичному задумі навмисне приземленою, побутовою мовою. Таку особливість Драча-поета, як бачимо, вдало відтворює Жолдак-пародист.

Рядки «Суремний критику із пузом червінковим, / Ти не нашіптуй нам антипартиїним словом. / Даремно не хандри і свій покинь дрючок, / З трибуни заспівай мені про рушничок» [с.163] пародіюють стиль і особливість вислову А.Малишка. О.Жолдак бере у поета улюблені епітети «суремний», «червінковий», наступальну енергійність громадянських ритмів, властивих малишковій ліриці, та полемічно вигострений темперамент поета, його ораторські прийоми і створює оригінальну пародійну містифікацію, автором якої признає.

До безперечних здобутків Жолдака-пародиста також належить цикл «Комаріада», мотто до якого є слова з української народної пісні: «Ой що ж то за шум учинився, / Що комарик та й на мусі оженився?..» [с.74-87]. У цьому пародійному циклі імітується стиль відомих поетів, серед яких: М.Бажан, М.Вінграновський, П.Глазовий, І.Драч, С.Йовенко, А.Кацнельсон, В.Коломієць, В.Коротич, Л.Костенко, В.Кочевський, Р.Лубківський, Б.Олійник, Д.Павличко, М.Упеник.

Так, пародист вправно відтворює стиль поета-гумориста, байкаря, прозаїка П.Глазового [с.87], джерелами творчості якого в першу чергу стала жива розмовна мова. Чимало байок та мініатюр митця мають риси народного анекдоту. Власне такі прикметні характеристики творчості П.Глазового зумів відтворити О.Жолдак. У його пародії звучить живе слово: «Оженився комарлюга – / Підчипила муха. / Невесела почалася / В комара житуха». У сюжеті пародії знаходимо анекдотичні риси: муха оженила на собі комара, вона виявилася непорядною, бо «...скакала в гречку», через день «прителющила старому / В пелені двійнята» – і, наказавши йому доглядати за малечю, сама поїхала на курорт. Фінал пародії такий: «Сидить комар на дубочку, / (...) / Проклинає муху: / – Бодай же ти, цокотухо, / На липучку сіла! / На кавказькому курорті / Мухомора з'їла!..» [с.87].

Відомо, що однією з улюблених поетичних форм Д.Паличка є сонет (наприклад, «Львівські сонети», «Білі сонети», «Київські сонети», «Сонети подільської осені»). Тому не випадково, що пародія на Д.Павличка [с.85] з циклу «Комаріада» написана у формі сонета. О.Жолдак відтворив притаманні Д.Павличкові поетичні засоби: вико-

ристання влучних епітетів («блудяга цокотуха», «оманлива спокуса», «бридка машкара»), анжамбеману («Даремно машкара бридка щодня / На здив його ганьбує злязико»), простих двоскладних й односкладних речень, приміром, як у першій строфі пародії: «Болить мене за газду-комара. / Женився на блудящій цокотусі, / Піддавшись оманливій спокусі, / Вчинив те кровоміство не з добра!», прагнення до афористичного вираження художнього змісту, що приводить до оволодіння такою таїною словесного мистецтва, як складна метафоричність і філософська алегорія («Бо він сконав, склепив свої повіки, / Щоб між собов злучалась комарня / Навзаєм днесь, і прісно, і вовіки!»).

Створюючи пародію на М.Вінграновського [с.75], О.Жолдак послідовно відтворює прикметні риси для поезії митця, зумисне гіперболізуючи їх. Тут є і пестливі слова («йогенька-енька»), і оказіоналізми та неологізми («давши дубала», «ізздизни»). Аби посилити комічний ефект пародії О.Жолдак удається до використання просторічних, згрублених слів, у тому числі й для характеристики персонажів пародії («Забрьоханко і дріпанко стар!»; «Тримається – без питва і без їдла...»), тавтологій («Знеміг, на дубі давши дубала», «Восплач мій плач...»), а також до поєднання протилежних контекстів – звернення до Бога після смерті комара: «Нема його! Вже більше не воскресне. / Почив у Бозі, царство йому небесне! / Без нього ним співаймо комара...».

У пародії на В.Коломієця [с.79] гіперболізовано схильність митця до використання риторичних фігур – запитань, окликів, звертань та вигуків:

– Мо', уцілів? – Ба ні, йому труба!..

.....
Коханню – зась! Пустує всує ложе.

Сонете, тп-р-у! Чуй-вітер не pomoже.

Ку-ку! Ха-вав! У черепочку – смерть...
Ку-ку-у!..;

алітерацій та асонансів: «Еге ж, авжеж, кінцівками не меле» (асонанс е, алітерація ж, к, м, н), або ж: «Шубовснула у воду – впереверть...» (асонанси у, е, алітерація в). Також спародійовано глибинну філософсько-світоглядну й образну насиченість вірша, притаманну поезіям В.Коломієця. Цього пародист досягає завдяки використанню різних пластів лексики: від просторічної («врізав дубаря», «кінцівками не меле») до високої («Перебороти хтіла мрійновтому, / Знести скорботу не могла по ньому, / Шубовснула у воду – впереверть...»), навіть використовує назви ліків («ковтає валідола»).

Цікавою є пародія на творчість Л.Костенко [с.81]. Твір написаний «шекспірівським сонетом», який майстерно використовує й мисткиня, наприклад, загальновідомий «Світлий сонет» поетеси. У першій строфі пародії описано історію стосунків комара, «лісів аборигена», та мухи Мадлен (жіночий образ із аналогічним іменем зустрічаємо у поезії «Тінь мари» Л.Костенко). Пародист змаль-

овує їхнє почуття трьома музичними поняттями: «Адажіо, анданте, анімато...», які передають читачу натхнення та спокій змальовуваних стосунків. Такий «музичний» початок пародії є закономірним, пояснюється частим послуговуванням Л.Костенко у своїх творах мистецькими термінами і поняттями.

На цьому музична стихія не зникає з пародії, бо другий катрен починається рядками: «Тра, ля, ля, ля – нехай стиха стаккато, / Фа, соль, ля, сі... Ридає мій катрен», а далі у пародійному творі звучить характерний для інтимної лірики Л.Костенко мотив широкого кохання, яке, на думку поетеси, є найбільшим самовиявом, самореалізацією, найкращим плодом душі й серця. Той, хто здатен кохати до самозабуття, до самозречення, до самоспалення, – того благословив Господь, дав можливість пережити найщасливіші години в житті. Той, хто кохає, не здатен чинити зло. Тому у літературній пародії «авторка» категорично заявляє: «Неправда! Він (комар. – В.Н.) ще здійсниться крилато, / Не полама ні ручок, ні рамен...». Вона звертається і до Господа, і до Сальєрі, аби воскресити комара та знищити недостойну його Мадлен: «Ау, богове! Гетьте костомашу! / Облиш, Сальєрі, музичку, адью! / Я воскресю комара із праху, / Мадлену ж тую ляпавкаю б'ю... / Аби у гречку не стрибала, боса, / І не водила комара за носа...». Власне, такою мораллю і закінчується цей твір.

У пародії на творчість С.Йовенко [с.77] звучить патетика, характерна для лірики поетеси: «Та попри – цідував її очима, / У подумках із нею був на «ти», / Вона ж літала з іншим, невловима...». Комізм ситуації, описаної у пародії, створюється невідповідністю образу та його опису, зокрема антитетичністю розмірів комара і його крил: він описаний як такий, котрий «...розпростер у небі гордо крила». В останній строфі пародії гіперболізуються характерні для творчості С.Йовенко мотиви реінкарнації та високої місії поета й поезії: «Комаріку, допоки самоти – / Як ніде проживати без любові, / То мешкай завжди у моєму слові» – неспівпадіння зображуваного плану і засобів зображення поглиблюють комізм пародії вцілому.

Обидва цикли – і «Пушкініана», і «Комаріада» – стали вдалою спробою показу сприйняття О.Жолдаком творчості колег, дотепного пародіювання прикметних ознак художніх індивідуальностей.

Цикл «З колисковими вас!» [с.109-120] структурується з восьми пародій, кожна спрямована на викриття характерних рис творчості того чи іншого письменника. Уже в самих назвах творів є прямі вказівки на митців, творчість яких вибрано як об'єкт пародіювання. Для цього, зокрема, використано або ім'я пародійованого автора, як-от: «Дмитрова колискова» – пародія на Д.Молякевича, «Петрова колискова» – на П.Бібу, «Павлова колискова» – на П.Глазового, або ж прикметне слово, що вказує на об'єкт пародіювання

(«Коліскова бересткова» – на П.Усенка, «Коліскова підросткова» – на М.Пригару, «Парникова колискова» – на М.Сингаївського, «Партійна колискова» – на Б.Олійника).

Відомо, що твори М.Пригари посідають неабияке місце в українській дитячій літературі, входять до активного фонду улюблених книжок, на яких виховувалося не одне покоління українців. Тому іронічний заголовок пародії О.Жолдака на творчість дитячої письменниці «Коліскова підросткова» [с.110] не викликає подиву, адже вказує на тематичне та соціальне спрямування творчого доробку письменниці, про що досить прозоро сказано у фіналі пародії: «Підросточку, для тебе колискову / Ладенна я писати знову й знову!». Друга строфа пародії містить іронічний підтекст на роботу М.Пригари на посаді заступника редактора журналу «Барвінок»: «Закрий очки, мій спадкоємний спадок, / Є в домі, баю-бай, чорнило і достаток. / Про користь олівців і гумових резинок / Мене друкує з року в рік «Барвінок».

На творчість П.Біби, автора книги «Великий почин», О.Жолдак створив пародію «Петрова колискова» [с.115]. Тут за допомогою гіперболи викривається ствердження П.Бібою у своїй поезії революційних традицій як духовної, моральної основи суспільства, праці як творчості, пафосне оспівування шляху індустріалізації, яким крокує високої гідності радянська людина. Початок пародії цілком характерний для жанру колискової (звернення до дитини), проте його словесне оформлення є комічним: «Спи, дорогий нащадку! / Слухай трубопрокатку!». Невідповідність форми (колискова) та змісту пародії (трубопрокат, «...славне місто Нікополь – на Дніпрі...»), яке сниться машиністам, технікам, мотористам, учителям і лікарям) поглиблює комізм, що загострюється в останніх двох строфах:

Судна по морю ширяють.
А дітки про те й не знають,
Що голкою проти хвороби
Знищує лікар мікроби.

Треба, дитинко, знати:
Голка з мого прокату!
Слухай же, мій нащадку,
Пісню-трубопрокатку.
Читачам,
слухачам
і тобі –
Буде кожному по трубі!

Дієвим засобом творення комічного у пародії на П.Глазового «Павлова колискова» [с.116-117] виступає гіпербола. В епізоді боротьби з «Бабою-аглаєдкою» перебільшено фізичні можливості персонажа-оповідача: «...Й бистро зделаю із неї / Одбивну катлету... / Превращу каргу нещасну / В неживого трупа!...». О.Жолдак скористався гіперболою, аби спародіював мотив усупереможності добра над злом у сюжетах колискових пісень. Поєднання міжстильової (стилістично нейтраль-

ної) лексики з окремими елементами просторічної («дорогуша», «родная дѣтка», «чокнута бабуля», «зацію в мордяку», «у пику заїду», «наверну у харю», «огризатись») створює комічний ефект.

Проте в О.Жолдака є пародії, що не об'єднуються у цикли. Більшість із таких творів мають епіграфи – рядки з творів – об'єктів пародіювання. Вони не є довільно «вирваними» з контексту вірша, а переважно представляють собою його квінтесенцію. Так, розглянемо пародію «Спокута» [с.121], епіграфом до якої виступає такий фрагмент поезії А.Патруса-Карпатського: «Я блукав плями влітку, / Там навкіл – зело зелене, / Поламав ліщини вітку... / Киньте каменем у мене!». У цьому й іншому випадках, наведених автором пародій, епіграф є своєрідним «документом», котрий підтверджує законне право пародиста на об'єкт пародії. Можна було б назвати немало взятих О.Жолдаком епіграфів, котрі дають право пародистові у своєму творі посміятися над сентиментальністю автора вірша, над пристрасною його до псевдонародної мови, до перебільшеного розуміння значення своєї особистості, до запозичення широковідомого читачу рядка, думки, інтонації письменника, до душевної обмеженості, просто неграмотності, бездумності тощо. Щойно цитований епіграф з поезії А.Патруса-Карпатського дає ключову фразу – «Киньте каменем у мене!», яку й обіграв пародист у своєму творі. Чотири з п'яти строф «Спокути» закінчуються саме цією фразою, а п'ята – її модифікацією. Ліричний герой пародії у хронологічному порядку оповідає про певні етапи свого життя, точніше про якісь свої «провини», за котрі у нього варто кинути камінь.

Ще будучи дитиною ліричний герой «у Терєблї, коло броду, / Жабєня убив смиренне, / Сколотив у Тисї воду...». Розуміємо, що у цих рядках йдеться саме про дитячі роки, адже А.Патрус-Карпатський народився у с.Терєбля, що на Закарпатті. У юнацькі роки переїхав до Мукачєва, тому наступні дві строфи розповідають про його «провини» в ті часи. Він:

У мукачєвській пивниці

*Мед-вино хилєв черлене,
Трембітав до молодиці...*

.....

*У кав'ярні пив мадеру,
Їв печене і варене,*

Зипсував там атмосферу...

Саме наповнення подій та їхній опис і створюють комізм даної пародії.

Цікавим є цикл О.Жолдака «Ох, ця попова собака...» [с.88-89], епіграфом до якого є слова «У попа була собака...». Цикл вміщує дві пародії: на Ю.Івакіна [с.88] та С.Крижанівського [с.89]. Як відомо, обидва письменники створили цикли пародійних містифікацій на тему загальновідомої пісні про попа та собаку.

Ось як спародійовано стиль талановитого гумориста і визначного вченого С.Крижанівського: «Багато ми освоїли проблем, / Давно нуртує думка в нас усяка, / Та й досі науково не збагнемо, / Чи в батюшки насправді був собака. / Торкався цих животрепетних тем / Вульгарний соціолог-неборака. / Пекло й мене питання це вознемо, / Колізія й концепція всіляка». Пародію ж на Ю.Івакіна О.Жолдак завершує саркастично-іронічними рядками: «Пересміхи – для мене головне. / Ставать не хочу в позу задаваки, / Та мушу заявити вам одне: / Якби не забивав я ними баки, / То читачі не знали б ні мене, / Ані попа, ні сала, ні собаки!...».

Як засвідчує проведений аналіз, О.Жолдак умів схопити стилістичні прикмети пародійованого об'єкту і відтворити їх, щоб за ними читач розпізнав прямо чи опосередковано цей об'єкт. За рахунок переписування чужих текстів творилися нові, зовсім протилежні за значенням або полемічні щодо попередніх. Вивертанням чужих слів досягався зворотний ефект: прототекст суттєво переінакшувався, високе трансформувалося у низьке. Пародії О.Жолдака – унікальний жанр, який несе в собі риси авторського тексту, а також сміху, що заперечує подальше буття стилю, мотиву, які вже не відповідають часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жолдак О. Щоб не журился колос: Лірика, гумор, пародії / Передм. М.Ф.Слабошпицького / О.І.Жолдак. – К.: Дніпро, 1995. – 310 с.
2. Нудьга Г. Українська літературна пародія / Г.А. Нудьга. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 416 с.
3. Рассадин С. Законы жанра / С. Рассадин // Вопросы литературы. – 1967. – №10. – С. 66-79.
4. Тынянов Ю. Достоевский и Гоголь (к теории пародии) // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – С. 198-226.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2011